

KORANTA YA SESOTHO

MMESA 2023

E TSHEHEDITSWE KE:

Department:
Science and Innovation
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

E TSHWERELWA:

BALEKANE:

TLHAHLOBO YA MEHLODI YA DIPUO YA HO TSHEHETSA TSHEBEDISO YA DIPUO TSE FAPANENG E KENYWA TSHEBETSONG DIYUNIVESITHING TSA SETJHABA TSA AFRIKA BORWA

- Natalie Simon

Puo e ntse e tswela pele ho ba tshitiso ya phihlello le katileho ho baithuti ba bangata ditsing tsa thuto e phahameng tsa Afrika Borwa. Sena se hlokomswe ke Lefapha la Thuto le Thupello e Phahameng (DHET) Moralong wa bona wa Leano la Dipuo bakeng sa Thuto e Phahameng e fetotsweng. Moralo ona wa leano o totobatsa bohlokwa ba ho ntshetsapele dibaka tsa dipuo tse ngata dithehong tsa thuto e phahameng tsa setjhaba tsa Afrika Borwa, e le karolo ya matsapa a tswelang pele a ho tlosa ditshitiso tsa phihlello le katileho thutong e phahameng setjhabeng sa rona se nang le dipuo tse ngata.

1

Ka lebaka lena, ho ile ha nkwa qeto Kopanong ya Batlatsi ba Baokamedi ba diyunivesithi, USAf-CoPAL, mabapi le Moralo wa Leano le Letjha la Puo ya Thuto e Phahameng, e neng e tshwaretswe Yunivesithing ya Stellenbosch ka Loetse 2021, hore Setsi sa Afrika Borwa sa Mehlodi ya Dipuo tsa Dijithale (SADIaR) se etse tlhahlobo ho phatlalla le lekala la thuto e phahameng ho hlwaya hore na ke mehlodi efe e fumanehang dithehong ho phethahatsa moralo o motjha wa leano ka katileho.

4

Ho feta moo, tlhahlobo ena ya mehlodi ya dipuo e batla ho lekanya hore na ho sa ntse ho hloka hala eng ho tshehetsa ho kenngwa tshebetsong ha leano lena, ho hlwaya dikgato tse fihlelletsweng, le ho fumanapale tsa katileho tseo ba ka di arolelanang le lekala lena. Ho ntse ho le jwalo, tlhahlobo e tsepamisitse maikutlo ho fumaneng dipotsa, dipelaelo le mehopolo ya boleng bo hodimo e ka bang teng e ka thusang lekala ho kenya tshebetsong Moralo wa Leano la Puo e Ntjha.

5

ya phethelang, o tiisa hore "dipuo tse fapaneng thutong e phahameng di bolela phihlello e kgolo ya ho ithuta, katileho ya baithuti, momahano ya setjhaba, phetoho le tloheloa ya mekgwa ya bokoloniale". Ho feta moo, o hlokomswe tse latelang:

7

Ho rutwa ka puo ya heno ke tokelo ya motheo ya botho. Leha ho le jwalo, tshebetso ya moralo ona e tla hloka disebediswa tse bohlokwa, mme tsona di kenyelletsa dithekenoloji tse sebetsang ka puo tse kang ditlhophisa sebopheho sa puo, ditlhahluba mopeleto, mantswe a puo bakeng sa mafapha a thuto, bokgoni bo kgethehileng le ho tshehetsa dipuo tse fapaneng. Ntle le disebediswa tsena le mokgwa wa hore ditsi di kopanele disebediswa le ho arolelana maano le tsebo, moralo ona e tla ba ntho e ke keng ya atleha.

11

DINTLHA TSA BOHLOKWA TSA TLHAHLOBO

13

Jwalo ka karolo ya thomo ya DHET, SADIaR e qadile ho ntshetsapele tlhahlobo ya disebediswa tsa dipuo ka Pudungwana 2022.

14

Moprofesa Langa Khumalo,
 Mookamedi ya ka Sehloohong wa
 SADIaR le Modulasetulo wa
 CoPAL

16

1

Ikgokahanye le rona:

Tshebetso ya pele ya tlhahlobo ya semmuso e qadile ka Labohlano la 4 Pudungwana Yunivesithing ya Mpumalanga, ya latelwa ke Yunivesithi ya Vaal ya Thekenoloji (VUT) 22 Pudungwana le Yunivesithi ya Afrika Borwa (UNISA) e Tshwane ka la 28 Pudungwana. Diteko tsa pele tse pedi tsa tlhahlobo ena di etsahetse ka Mphalane 2022 Yunivesithi ya Leoya-Bophirima le Yunivesithing ya KwaZulu-Natal. Dikopano tsena tsa diteko di radile motheo bakeng sa phatlalatso ya naha ya ditlhahlobo e ntseng e tswela pele ha jwale.

SADiLaR e fane ka tlaleho ya nakwana ya tlhahlobo ena Kopanong ya Batlatsi ba Baokamedi ba diyunivesithi, USAf-CoPAL mabapi, le Moralo wa Leano le Letjha la Puo bakeng sa Thuto e Phahameng, e neng e tshwaretswe Tshwane (ka la 1-2 Tshitwe 2022). Tlaleho ya nakwana, e amohetsweng, e totobaditse diketsahalo tsa bohlokwa tsa tlhahlobo le merero ya tlhahlobo ya 2023.

MAIKUTLO A DIYUNIVESITHI KA TLHAHLOBO

Motlatso Mookamedи le Mosuwehlooho wa VUT, Moprofesa Dan Kgwadi o itse, "Dipuo di lokela ho tshwarwa ka ho lekana. Dipuo tsohle di bohlokwa. Ho bohlokwa ho ntlaatsa dipuo, eseng feela boemong ba yunivesithi, empa le boemong ba setjhaba."

Ha a tlaleletsa mantsweng a Moprofesara Kgwadi, Moprofesa Maggie Linington, Motlatso wa Motlatso Mookamedи ya ikarabellang bakeng sa ho Ruta le ho Ithuta VUT, o hlokometse hore metheo e robedi e hlahisitsweng moralong wa leano e lokela ho nyallana ho sebetsa e le mehlodi ya tsebo.

"Ho fihlela re etsa jwalo, re tla dula re hloka toka ditabeng tsa dipuo. Ho feta moo, dipuo ke karolo ya boitsebahatso ba rona, mme ha re hlompha dipuo tsa rona, re tla be re hlompha boitsibiso ba rona," a rialo.

"Morero wa tlhahlobo o ile wa hlahoswa ka ho hlaka mme dipotsa tse ngata di ile tsa arajwa. Tlhahlobo ena e re file monyetla wa ho kenya letsoho katlehong ya Leano la Puo ka ho bolela mehlodi eo re tla e hloka ho netefatsa ho kenngwa-tshebetsong ha leano." Ana ke maikutlo a hlahisitsweng ke Hlooho ya Sekolo sa Saense ya Setjhaba Yunivesithing ya Mpumalanga, Moprofesa Calvin Gwandure. Mong. Jacob Thamaga, Setsebi sa Dipuo (Sepedi) le Mookamedи wa Tsamaiso wa Yuniti ya Ntlafatso ya Dipuo tsa Afrika ya VUT ya tshwereng mokobobo, o amohetsweng tlhahlobo ena, a bolela hore e tla ka nako e bohlokwa eo VUT e leng mothating wa ho qala leano la yona la pao e ntjhafaditsweng. "Re thabetse ho tshwara ketsahalo ena ya tlhatlhobo kaha e tla bontsha kgatelopele e entsweng ke kholetjhe ka ho kenya mahlale a Afrika ho ruteng le ho ithuteng, dipatlisisong le borutehing bo kopanetsweng," ho boletse Moprofesa Zethu Nkosi, Moemedi wa Phethahatso wa Yunivesithi ya tshwereng mokobobo; College of Human Sciences, UNISA.

KE MANG YA LOKELANG HO NKA KAROLO?

Batsamaisi, basebetsi, le baithuti kaofela ba amohelehile ho nka karolo le ho hlahisa maikutlo a bona. Diyunivesithi le tsona di kgothaletswa ho netefatsa matsatsi a tsona a tlhahlobo le SADiLaR!

MERERO YA HO KENYA DITLHAHLOBO TSHEBETSONG 2023

Lebogang Boemo, Mookamedи wa Merero wa SADiLaR, o a hhalosa: "Re tla tswelapele ho buisana le botsamaisi, basebetsi, le baithuti ba diyunivesithing tse fapaneng ho bona kgatelopele eo diyunivesithi di e entseng mabapi le ho kenya tshebetsong Moralo wa Leano la

Puo e Ntjha ya DHET bakeng sa Thuto e Phahameng ya Setjhaba. Ha jwale re ntse re buisana le dyiunivesithi tse ding ho netefatsa matsatsi a tlhahlolo le merero ya tlhahlolo ya selemo sa 2023."

DIPOTSO KA DITLHAHLOBO DI KA FETISETSWA HO:

Mme Lebogang Boemo (Project Manager: SADiLaR)

Yunivesithi ya Bokone-Bophirima

Imeile: languageaudit@sadilar.org

Mohala: 018 285 2788

Ikgokahanye le rona:

MOPROFESA TOBIE VAN DYK E BA KAROLO YA SADILAR

- Natalie Simon

SADiLaR e thabela ho le tsebisa ka ho sebetsa nakwana ha Moprosa Tobie van Dyk, setsebi sa dipuo se hlomphuwang haholo sa Sekolo sa Dipuo sa Yunivesithing ya Bokone-Bophirima (NWU) Afrika Borwa. Pele ho tumello ena, Mop. van Dyk e ne e le Hlooho ya Setsi sa Puo Dithutong le Mesebetsing le Motsamaisi wa Sekolo sa Dipuo, hona NWU.

"Tsebo ya Moprosa van Dyk lefapheng la dipuo tse sebediswang le dikamano tsa hae tse thehilweng ka hara na ha le matjhabeng di bohlokwa hore SADiLaR e phethe mosebetsi wa yona," ho bolela Monghadi Juan Steyn, Motsamaisi wa Tshebetso wa SADiLaR.

Moprosa Tobie van Dyk

Ikgokahanye le rona:

O tla qala ho sebetsa nakwana ho tloha ka la 1 Pherekong 2023 ho isa ho la 31 Tshitwe 2023, mme tsebo ya hae e tla sebediswa mesebetsing e mengata ya SADiLaR. Sena se kenyelletsa tshehetso ya mantla le Tlhahlobo ya Naha ya Mehlodi ya Dipuo. Projek ena ke bopaki ba seabo le ponahalo e ntseng e hola ya

SADiLaR maemong a puo ya na ha jwaloka ha e laetswe ke mokgatlo wa Diyunivesithi tsa Afrika Borwa (USAf) ho tshehetsa

Lefapha la Thuto e Phahameng le Thupello (DHET) ka tlhahlobo ya disebediswa tsa dipuo diyunivesithing tsohle tsa setjhaba tse 26 Afrika Borwa.

Mop. van Dyk o re "Ke thabile haholo ka ho romelwa ho SADiLaR kaha moralo le ntshetsopele ya disebediswa tsa puo bakeng sa ho sebediswa maemong le mererong e fapaneng, le tswelopele ya dipuo tse ngata e le pelong ya ka. Ho mpha le monyetla wa ho matlafatsa dikamano le ho theha tse ntjha."

Disebediswa tsa dipatlisiso tsa moshwelella

Ho eketsa tshehetso le tshebetso ka kakaretsa, ho aha dikamano le ho phahamisa tlhokomediso ya mehlodi le ditshebeletso tsa SADiLaR, hammoho le tlhabollo ho Digital Humanities (DH), borutehi ba Van Dyk bo tla fana ka temohisiso ya bohlokwa ba tshebetso e pharalletseng ya ditshebeletso tsa motheo tsa

dipatlisiso tsa SADiLaR. "Ho tloha ho sena re tla theha motheo o motjha wa ditsela moo Setsi se ka nkang boitsebelo ba dipatlisiso ka tsela e sebetsang le e nang le tshusumetso e phahameng ho feta baithuti ba etileng," ho bolela Steyn.

Afrika Borwa, re hloka ho netefatsa tshusumetso e pharalletseng ya mosebetsi wa rona dilemong tse hlano tse tleng, mme sena se bolela ho tlisa bokgoni le boiphihlelo bohle bo fumanehang ho rona. Re thabetse karolo ya Prof van Dyk ntlheng ena."

Mop. Langa Khumalo, Mookamedi wa Phethahatso wa SADiLaR, o tiisa sena: "Tswelopele ya meralo ya motheo ya dipatlisiso e kang SADiLaR ke ntho e tshwenyang e tswelang pele Afrika Borwa. E le karolo ya mmila wa dipatlisiso,

WRITE IT: LENANEO LA MAHALA LA DIPUO TSE FAPANENG LA HO TSHEHETSA BAITHUTI KA BONGODI BA THUTO

- Natalie Simon

Ikgokahanye le rona:

Setsi sa Afrika Borwa sa Mehlodi ya Dipuo tsa Dijithale (SADiLaR) se hatela pele ka boikitlaetso ba ho thusa baithuti ka bongodi ba motheo ba thuto.

Ntshetsopele ya puo ya SADiLaR le diteko tsa lefapha la Setsi sa Ntlafatso le Tekolo ya Dipuo (ICELDA), e hlahisitse letoto la dividiyo tse bitswang Write It, ho kwala sekgeo ka ho tataisa baithuti bongoding.

Ikgokahanye le rona:

Bondodi ba thuto ke senotlolo sa katileho ya thuto, empa ho bo nepa ha ho bonolo, haholoholo baithuting ba sa sebedising puo ya bona. Ditheo tse ding di fana ka dimojule tsa tshehetso ya ho bala le ya bongodi ba thuto, empa ha se baithuti bohole Afrika Borwa ba nang le phihlelo ya mefuta ena ya tshehetso.

Dividiyo tse nang le ditshupiso tse bonolo le mesebetsi eo o ka e kgethang inthaneteng di entswe hore di fumanehe ka puo ya matsoho le dipuo tsohle tse 11 tsa molao tsa Afrika Borwa. Baithuti ba ka shebella dividiyo tsa Write It dikgokahanong tsa marangrang tsa YouTube tsa SADiLaR.

Monghadi Detlef Cloete, morupelli wa Akademia e bile e le molaodi wa pele wa projeke ya ICELDA a re kgetho ya dihlooho le kamoo ditaba di hlahiwang kateng di tsamaiswa ke temohisiso le tsebo ya ntshetsopele ya bongodi ba thuto, hammoho le dipatlisiso tsa lefatshes le tsa selehae.

Lenaneo lena le na le dihlooho tse 15, tse kenyelletsang tse latelang:

- tlhahlobo ya mosebetsi: mokgwa wa ho utlwisa seo mosebetsi o behilweng o se hlokang ho wena;
- selelekela le phethelo: mokgwa wa ho di ngola;
- matshwao a puo / dihokelo tse utlwahalang: mokgwa wa ho tataisa mmadi wa hao ka mokgwa o utlwahalang ho latela sengolwa;
- lenseswe, boemo le boitlamo: mokgwa wa ho bontsha matla a taolo mongolong wa hao le ho kenyelletsa kapa ho nahanelo mmadi wa hao;
- tshehetso ya tshupiso: mokgwa wa ho bua ka nepo; le
- ho qoba ho kopitsa: mokgwa wa ho kopanya le ho bontsha mehlodi ya ditshupiso ka tsela eo o ke keng wa kopitsa ka yona.

Le ho ja dividiyo di fumaneha ka dipuo tsa molao tsa Afrika Borwa,

moifo wa ICELDA o entse qeto ya ho tlohela disebediswa le mesebetsi ka Senyesemane.

Mop. Tobie van Dyk wa Sekolo sa Dipuo sa Yunivesithi ya Bokone le Bophirima, le Molaodi wa ICELDA-SADiLaR, o hlalosa hore baithuti ba re ba ka thabela ho ngola le ho ithuta ka Senyesemane ka tshehetso ya dipuo tsa bona tsa lapeng.

"Dipampitshana le dividiyo di lokela ho sebediswa, haholo maemong ao e leng hore moithuti o tseba lenseswe la Senyesemane, e seng la puo ya habo, kapa ka tsela e fapaneng," ho bolela Moprosesa van Dyk.

Leha thuto e arotswe ka dimojule tse 15, baithuti ba lokolohile ho kgetha tsela eo ba batlang ho sebeditsana le thuto ka yona. Ka hona, baithuti ba ka sebedisa disebediswa ho tloha qalong ho isa qetellong kapa ba tsepamisa maikutlo dikarolong tse ba thatafallang.

"Re na le tjhesho e kgolo ka lenaneo lena e le tsela ya ho tshehetsa baithuti ba Afrika Borwa ka ho ngola ka puo ya bona," ho rialo Ngaka Kristien Andrianatos, morupelli ya moholo Sekolong sa Dipuo sa Yunivesithi ya Bokone Bophirima, le mohlahisi wa ditaba ICELDA.

"Ho sebedisa Senyesemane le ho phethela mesebetsi e ngolwang dithutong tse phahameng ho thata, haholoholo ho baithuti ba dilemo tsa pele, mme re tshepa hore 'Write It' e tla thusa baithuti ka tsebo leetong la bona la dithuto," ho bolela Ngaka Andrianatos.

Teko le taolo ea boleng

Monghadi Cloete o hlalositse hore jwalo ka karolo ya mokgahlelo wa meralo le ntshetsopele, sehlopha sa

ICELDA se sebeditse le Mop. Kris van de Poel le Ngaka Marilize Pretorius ho tswa Yunivesithing ya Antwerp, Belgium, mabapi le ho fana ka dikahare tsa dithuto tse akaretsang. ICELDA e boetse e sebetsa le khamphani ya Belgium e bitswang InterCulturante e faneng ka tshehetso e molemo bakeng sa dikarolo tse kang moralo wa dipampiri le tjhebeho ya disebediswa tsena inthaneteng. "Re boetse re lekotse disebediswa tsa baithuti ba lehae tikolohong ya Setsi sa rona sa ho Ngola le dithuto tsa ho ngola tsa kamora dikeri, mme maikutlo a batho ke a kgahlisang," ho bolela Mop van Dyk.

Ho fihlella tlhahisoleseding

Baithuti le barupelli ba ka shebella dividiyo ho marangrang a kgokahano a YouTube a SADiLaR. Ba lakatsang ho fumana ditaba tse felletseng tsa thuto kapa ba hlokang tshehetso e eketsehileng ya Tsamaiso ya Baithuti ba ka ikopanya le SADiLaR ho info@sadilar.org

HO TSOSOLOSA SEPHUTHI: PUO LE SETSO

- Natalie Simon

Puo le setso di hokahane haholo; puo ya motho e susumetsa maikutlo a hae ka lefatshe mme e bopa semelo sa hae sa setso. Ke ka hona, ha puo e lahleha, re lahlehelwang haholo. Ngaka Sheena Shah le Ngaka Matthias Brenzinger ba sebetsa morerong o tshehetswang ke SADiLaR ka tshebedisano mmoho le Baphuthi, sehlopha sa batho ba mmalwa naheng ya Lesotho le Afrika Borwa, ho lokisa le ho tsosolosa puo ya Sephuthi. Sena se etsahala ka matsapa a mmalwa, ho kenyaletsa ho sebetsa le setjhaba ho ntshetsapele le ho hlahisa khophase ya Sephuthi ya mekgwa e fapaneng. Ntho ya bohlokwa ya morero ona ke ha setjhaba se kenya letsoho ka mafolofolo.

"Projeke ya Sephuthi ke morero wa tshebedisano pakeng tsa ditsebi tsa dipuo le ditho tsa setjhaba," ho rialo Ngaka Shah. "Setjhaba se bona projeke ena e le mokgwa wa ho mamelwa le phatlalatsa dipale tsa bona. Ba boetse ba bona projeke ena e bapala karolo ya bohlokwa mesebetsing ya bona ya ho ntjhafatsa puo."

Ikgokahanye le rona:

Ikgokahanye le rona:

Baphuthi: nakong e fetileng le ya jwale

Baphuthi e bile ba bang ba batho ba pele ba buang dipuo tsa Bantu ba fihlileng naheng ya Lesotho, moo ba ileng ba kopana le ho nyalana le ditsomi tsa Afrika e ka borwa, tse tsejwang ka tlwaelo ka Masan (San), hara ba bang. Setjhaba sa Baphuthi se ile sa thehwa qalong ya dilemokgolong tsa leshome le metso e robong, mme sa kopangwa tlasa boetapele ba morena wa bona, Morena Moorosi. Leha ho le jwalo Morena Moorosi o ile a bolawa ntweng ka 1879, mme ka mora moo, ka tshehetso ya sesole sa Maborithane, Baphuthi ba hatellwa ke Basotho, bao e ntseng e le bona ba busang Lesotho.

Sephuthi se ntse se tswela pele ho qhelelwa ka thoko ke mmuso wa Lesotho, mme Baphuti bantse ba kgethollwa, ha ba fihlelle thuto le menyetla ya mesebetsi. Sephuthi ke puo e kotsing ya ho timela e buuwang ke batho ba dikete tse mmalwa feela, mme bongata ba bona bo dula Lesotho. Leha ho le jwalo, Sephuthi ha se hlahe ka hara Molao wa Motheo wa Lesotho kapa ditokomaneng tsa molao. Mmuso o kgetholla Baphuthi naheng le tshebedisong ya Sesotho le Senyesemane mme ha ba fihlelle disebediswa tsa bohlokwa tsa motheo tse kang thuto, mesebetsi, tlhokomelo ya bophelo bo botle, toka, le boiketlo.

Ho tsosolosa Sephuthi

Leha ho le jwalo ho na le letsholo le ntseng le tswela pele Baphuthing la ho tsosolosa puo le meetlo ya bona le hore e amohelwe ke mmuso wa Lesotho. Ho thehwa ha Sephuthi ho eketsehile dilemong tse leshome tse fetileng ka lebaka la Libadla le Baphuthi, mokgatlo wa setso o susumetsang merero le

mesebetsi e mengata e amanang le Sephuthi.

Ka baka la maemo ana, Brenzinger le Shah ba ile ba qala ho sebedisana ka 2016 ho ngola puo ya Sephuthi, e leng projeke e tsheheditsweng ke Libadla le Baphuthi. Ditsebi tsena tse pedi tsa dipuo di fetohile karolo ya lelapa la Baphuthi. Projeke ena e kentse letsoho tsosolosong ya Sephuthi le meetlong e amanang le sona.

"Ho na le thahasello e ntseng e hola puong ena, mme ho bonahala ka dibui tse ngata tse ntjha tse ntseng di hlahla, tseo e leng maloko a setjhaba a tsosolosang bokgoni ba ona ba puo ena, hangata e le batho ba baholo hobane ba nka puo e le letshwao le ka sehloohong la boitsebiso ba bona ba Sephuthi," ho bolela Ngaka Shah.

Diphetho tsa projeke

Pokello ya khophase ya mekgwa e mengata ya tlhahisoleseding le ya direkoto tsa Sephuthi e nang le meqoqo, dipuisano, ditshomo, dipale tsa nalane le dithothokiso, ke karolo ya mantlha ya projeke. Dikgatiso tsa mantswe le dividiyo di a ngolwa, di fetolelwae, mme di hhaloswe. Pokello e kenya dihlooho tse ngata tse fapaneng mme e kenyelletsa direkoto tse tswang ho dibui tse ngata tse tswang melokong e fapaneng le dibakeng tse fapaneng. Pokello ena e tlameha ho phethelwa ka 2024, mme e tla fumaneha sebakeng sa polokelo sa SADiLaR.

Pokello ya Sephuthi e ntse e ntlatfatswa hore e sebetse e le sesebediswa sa ditho tsa setjhaba hammoho le barutehi ba tswang mafapheng a fapaneng.

Ikgokahanye le rona:

Pokello ena ha e fane ka lesedi bakeng sa ditsebi tsa dipuo feela, empa le bakeng sa ditsebi tsa nalane, ditsebi tsa jeokrafi, le ditsebi tsa thuto ya setso. Ntho ya bohlokwa ke hore khophase ena e sebetsa e le sehopotso sa setso le nalane bakeng sa ditho tsa setjhaba.

Sehlopha se boetse se sebetsa ka bukantswe ya maleme a mane ya Sephuthi-Sesotho-Sexhosa-Senyesemane. Bukantswe ena e tla ba bohlokwa ntshetsopeleng ya disebediswa tsa thuto le bophelo bo bottle bakeng sa Baphuthi, jwalokaha Dr Brenzinger a hhalosa: Kamora 19 Pudungwana 1879, ha Morena Moorosi a hlokahala, Baphuthi le puo ya bona ba ile ba hatellwa ka matla mme hamorao ba kgethollwa tikolohong ya naha ya Mmuso wa Lesotho. Leha ho le jwalo, haufinyane tjena, ho bonahala eka Sephuthi se ka tloha se fetoha e nngwe ya dipuo tsa molao tsa naha, ka monyetla wa ho sebedisa Sephuthi e le puo ya ho ruta dikolong tsa poraemari. Bakeng sa ntshetsopele ya disebediswa tsa ho ruta le ho ithuta ka Sephuthi, bukantswe ya puo e bohlokwa haholo.

Ho sebetsa ka kopanelo ya setjhaba

Nakong e fetileng, dibui tsa puo di ne di bapala karolo ya bobedi dipatlisisong tsa dipuo, e le ditsebi tsa puo kapa baeletsi. Le ha sena e le mokgwa o fetohang, Shah le Brenzinger ba dumela hore bafuputsi ha ba lokela ho laola projeke kapa hona ho rua melemo ka ho fetisia projekeng ka kgatiso le katleho mesebetsing ya bona. Ho ena le hoo, diphetho tsa projeke di tlameha ho tataiswa ke mantswe a reng "toka ya setjhaba le katleho ya batho" haholo ha ho sebetswa le

ditjhaba tse qheletsweng ka thoko. Ka lebaka lena, thupello le matlafatso ya dibui tsa Sephuthi ke motheo wa mosebetsi.

Moifo o tsamaisa dithupello tseo ho tsona ditho tsa setjhaba di rupellwang ka mekgwa ya kgatiso ya puo. Ho feta moo, ditsebi tsa dipuo di sebedisana mmoho le setjhaba e le ditho tse mafolofolo tsa Libadla le Baphuthi.

Ngaka Shah o fana ka maikutlo a latelang: Hore diphetho di be molemo ho ditsebi tsa dipuo le dithong tsa setjhaba, ho tlameha ho be le tshebedisano mmoho ya nnene diprojekeng. Mekgwa e kopanetsweng ya kgatiso ya puo e ntlatatsa diphetho sa saense le ho etsa hore di fumanehe le ho thusa setjhaba. Ka ho tshehetsha ditjhaba tsa dipuo tse nyane jwalo ka dibui tsa Sephuthi, re ka fa batho bana ba kgesollwang tshehetso hore ba itshepe le ho hlahella ka mahetla setjhabeng. Ka hona, mesebetsi ya rona e ikemiseditse ho hodisa phapano ya dipuo eo re e nkang e le letlotlo la batho lefatsheng ka bophara.

science & innovation

Department:
Science and Innovation
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Sheena o na le baitseki ba bang ba Sephuthi moketeng wa setso

Ho hatiswa puisano le sebui sa Sephuthi ho tswa Afrika Borwa moketeng wa selemo le selemo wa sehopotso sa Morena Moorosi sebakeng sa Daliwe

Ikgokahanye le rona:

Matthias o buisana le baithuti ka dipehelo tsa Sephuthi phuleng ya noka ya Daliwe

DH-IGNITE: TSHUSUMETSO YA TSHEBEDISO YA THEKENOLOJI YA DIJITHALE KWAZULU-NATAL

- Natalie Simon

"Ho khouta ke ntho ya bohlokwa tshebedisong ya thekenoloji ya dijithale, hang ha o ka khouta ho R kapa ho Python, lefatshe la menyetla le tla buleha," ho boletse Moprosesa Kevin Durrheim wa Yunivesithi ya Johannesburg, a bua moketeng wa pele wa SADIaR wa DH-IGNITE o nkileng sebaka Umhlanga, KwaZulu-Natal (KZN) ka Mphalane ngwahola.

Sepheo sa mekete ya DH-IGNITE ke ho fa bafuputsi ba Afrika Borwa tsebo ka tshebediso ya thekenoloji ya dijithale (Digital Humanities) le ho ba ruta ho khouta le ho sebedisa dithekenoloji tsa khomphutha le tsa dijithale dipatlisisong le thutong ya bona. Boiteko bona bo bohlokwa taelong ya SADIaR, e leng ho tsepamisa maikutlo dipatlisisong le ho aha bokgoni ba DH.

"Hore lenaneo la SADIaR la tshebediso ya thekenoloji ya dijithale le atlehe, re hloka ho ba le dipuisano tse pharalletseng ho phatlalla le dithuto le bankakarolo bohole ba bohlokwa ka hara naha," ho boletse Moprosesa Langa Khumalo, motsamaisi e moholo wa SADIaR. "Meketeng ena ya tikoloho, re leka ho kopanya barutehi ho kgothaletsa tshebedisanommoho le ho ba fa tsebo ya tshebediso ya thekenoloji ya dijithale le mahlale a tshebediso ya dikhomphutha."

DH-IGNITE ke boikitlaetso bo botjha ba lenaneo la SADIaR la ESCALATOR, e leng boikitlaetso ba ho aha setjhaba se kenyeditsweng le se mafolofolo sa dithuto tsa DH le tshebediso ya khomphutha mahlaleng a setjhaba, Afrika Borwa. Mokete ona wa KZN obile wa pele letotong la mekete ya lebatowa e rerlweng Afrika Borwa, dibakeng tse hlophilweng hantle hore basebetsi le bafuputsi ba diyunivesithi tsohle tse 26 tsa naha ba di fihlelle ha ha bonolo.

Ha a bua moketeng wa KZN, Anelda van der Walt, molaodi wa lenaneo la ESCALATOR, o buile ka diphephetso tseo ESCALATOR e tobang le tsona ho aha setjhaba nakong ya sewa sa COVID-19 mmoho le ditshitiso. "ESCALATOR e qalile ka Tshitwe 2020, mme ha re so kgone ho etsa hore setjhaba sa rona se qale ho aha dikamano, hobane ho theha dikamano ho tloha qalong ka diplatefomo tsa marang-rang a kgokahano ha ho tshwane le ha o bua le motho sefahla-mahlo," o boletse jwalo. Eitse ha dithibelo di fokotswa, sehlopha sa ESCALATOR se ile sa qala ho rera mekete ya DH-IGNITE ho dumella ba nang le kgahleho ho DH ho kopana le ho buisana ka seqo.

DH-IGNITE e butswe ka dinhelano tse mmalwa tse totobatsang hore na ho bohlokwa ha kae hore bafuputsi ba tswang mafapheng a dithuto tsa botho le saense ya kahisano ba kenyeditsweng ya

Ikgokahanye le rona:

dijithale mosebetsing wa bona. Noma Maphangwa, mookamedi wa merero le moeletsi wa data science ho ESCALATOR, o hlahisitse tlhokahalo ya ho tswela pele ka thekenoloji e ntjha. O hlahisitse ka moo ho neng ho se le ya mong wa baemedi ba ileng moketeng ka maoto, empa ho ka etsahala hore ebe ba ile ka dikoloi kapa dibese, mme ha ho pelaelo hore ha ho baemedi ba neng ba ngotse dipampiri le diphatlalatso tsa bona ka letsoho, ba kgethile ho sebedisa software ho etsa hore mosebetsi o potlake le ho feta.

O ile a re: "Ho ithuta disebediswa le mekgwa e metjha ya ho etsa dipatlisiso ho ka nna ha ja nako qalong, empa di tla o thusa ha nako e ntse e ya, ho ntlaufatsa boleng le katleho ya dipatlisiso tsa hao."

Dinehelo tse ding di ne di kenyelletsa kutlwisiso ya melaotheo ya tsamaiso ya data e kang FAIR (ho fumaneha, ho fetoha, ho sebediswa hape) le CARE (molemo o kopanetsweng, matla a taolo, boikarabelo, melaotheo ya boitshwaro). Hape ho ne ho ena le dinehelo tse bontshang mekgwa ya motheo ya naha le disebediswa tse fumanehang bakeng sa dipatlisiso tsa dijithale le tsa khomphutha. Durrheim o hlahisitse boikitlaetso bo botjha Yunivesithing ya Johannesburg bo bitswang UJMethLab bo tla tshehetsha dithuto tsa botho le bafuputsi ba saense ya kahisano ha ba batlisisa mekgwa e metjha le diphetoho dipatlisisong.

Ikgokahanye le rona:

Baemedi ba ile ba fuwa dinehelano tse kgutshwane mererong e fapaneng ya DH, ho kenyelletsa pontsho ya dithothokiso le projeke ya DH ya Voices of Mzansi ho fa setjhaba sebaka sa ho ikamahanya le ntshetsopele ya mahlale ka dipuo tsa bona.

Le hoja ho ne ho ena le dinehelano tsa tshebetso, sepheo sa DH-IGNITE e ne e se ho ruta bokgoni ba ho ngola dikhoutu, empa ho ena le hoo, e ne e le ho tsebisa baemedi ka mefuta e mengata ya mekgwa ya ho ithuta bokgoni bo kang boo, le matla ao bokgoni bona ba dikhomphutha bo nang le ona ho ntlaufatsa dipatlisiso tsa bona le mesebetsi ka kakaretso.

DH-IGNITE ke sememo sa ho kenela mokgatlo wa ESCALATOR wa boithuto ba mahlale a setjhaba le botho le ho qala tshebetso ya ho nyolla phetohelo ya bone ya indasteri. van der Walt o ile a re: "Re tla ba teng ka nako e telele. "ESCALATOR le kaho ya setjhaba sa rona sa tshebediso ya dijithale ke morero wa dilemo tse hlano ho isa ho tse leshome, mme re labalabela ho tsamaya leetong lena le wena."

Etela websaete ho fumana hore na ke ofe mokete wa DH-IGNITE o haufi le wena.

Tobetsa mona o ngodise hore o romelwe koranta ya rona kamehla

Ikgokahanye le rona:

BAFUPUTSI BA SADILAR BA FANA KA TSEBO SEKOLONG SA LEHLABULA SA DIJITHALE

- Lihle Sosibo

Bafuputsi ba bararo ba SADiLaR (Mofumahadi Mmasibidi Setaka, Monghadi Benito Trollip, le Moprosa Menno van Zaanen) ba fane ka dithuto sekolong sa lehlabula se neng se hlophisiswe ke Digital Humanities Association of Southern Africa (DHASA). Ketsahalo ena ya matsatsi a mararo, e qadileng ka la 31 Mphalane ho isa ho la 3 Pudungwana 2022, e fane ka dithuto tse ngata tse akaretsang dihlooho tse amanang le Digital Humanities (DH). Sekolo sa lehlabula se ne se tobile baithuti le bafuputsi ba nang le thahasello lefapheng la DH.

Mop. Menno van Zaanen le Franziska Pannach, ka bobedi e le maloko a bookamedi a komiti ya DHASA, ba ile ba thusa ho hlophisa sekolo sa lehlabula, se neng e tshwaretswe tumellanong le seboka sa DH se hlophisisweng ke Yunivesithi ya Bokone Bophirima. Diketsahalo tsena di etsahetse Hoteleng ya Riverside Sun e Vanderbijlpark, Afrika Borwa.

DH ke lefapha la dipatliso tsa thuto le sebetsanang le tshebediso ya disebediswa tsa khomphutha le mekgwa ya dijithale ka hara mafapha a tlwaelehileng a Thuto tsa Botho, jwalo ka dipuo, dingolwa, mmino, nalane le filosofi. Ka ho hlophisa diketsahalo tse kang sekolo sena sa lehlabula, SADiLaR le DHASA di ikemiseditse ho matlafatsa lefapha la DH Afrika Borwa, leo ha jwale e ntseng e le ntho e ntjha. Ho kenyelletsa lenaneng la kwetliso, SADiLaR e aha setjhaba se sebetsang se dumellang bafuputsi ho arolelana tlhahisoleseding le ho buisana ka mathata, ditharollo, le menyelta.

Tswelopele ya thekenoloji hammoho le ho fumaneha ha datha ya Dithuto tsa Botho di lebisitse ntshetsopeleng ya DH, e shebaneng le ho hlahisa le ho araba dipotso tse ntjha tse amanang le lekala la Dithuto tsa Botho. Dipatliso lefapheng lena di kopanya Dithuto tsa Botho le mekgwa ya dijithale mme ka hona e tsamaiswa ke mahlale a

moraorao le a fetohang ka potlako a dijithale. DH e tshela meedi dipakeng tsa Dithuto tsa Botho le Dithuto tsa Khomphutha. Sena se lebisa tshebedisanong pakeng tsa boramahlale, ho kopanya mekgwa e mengata, mekgwa e hlokolosi le e hlakileng, le tshitiso ya mekgwa ya kgale ya ho etsa dipatliso tsa mahlale.

"Sekolo sa lehlabula sa DHASA e bile mohato o motle wa ho tsebisa ditsebi tse fapaneng lefapheng la Dithuto tsa Botho tsa Dijithale e leng lekala le letjha la thuto Afrika Borwa. Bankakarolo ba ne ba thahaselletse menyetla eo lefapha la Dithuto tsa Botho tsa Dijithale le ka fanang ka yona, mme ke dumela hore e lokela ho ba puisano e tswelang pele," ho rialo mofuputsi wa Humanities wa SADiLaR, Mme Mmasibidi Setaka.

Batho ba bileng teng mmoho le baemedi Sekolong sa Lehlabula sa Dithuto tsa Botho tsa Dijithale

BAFUPUTSI BA SADILAR KOPANONG YA ALASA YA 2022

- Natalie Simon

Bafuputsi ba bane ba SADiLaR ba ile ba ya Kopanong ya Matjhaba ya bo23 ya selemo le selemo ya Mokgatlo wa Dipuo tsa Afrika Borwa, e neng e hlophisitswe ke Mokgatlo wa Dipuo tsa Afrika Borwa (ALASA) ka tshebedisano le Boto ya Dipuo tsohle tsa Afrika Borwa, Lefapha la Dithuto tsa Dipuo tsa Afrika le Setsi sa Dithuto tse Tswetseng Pele tsa Mokgatlo wa Afrika wa Lekala la Bonono le Botho Yunivesithing ya Kapa Bophirima (UWC). Khonferense ena, e neng e na le sehlooho se reng "Dipuo tsa Maafrica dilemokgolong tsa bo21", e ne e tshwaretswe Stellenbosch ho tloha ka la 21 ho isa ho la 24 Loetse 2022.

Bafuputsi ba bane ba SADiLaR ba tlileng kopanong ya ALASA 2022. Ho tloha ho le letshehadi ho ya ho le letona: Andiswa Bukula, Rooweither Mabuya, Benito Trollip le Muzi Matfunjwa.

Ikgokahanye le rona:

Tlhokomediso ya karolo ya SADiLaR

Rooweither Mabuya, Andiswa Bukula, Muzi Matfunjwa le Benito Trollip ba SADiLaR, ba bile teng mme ba fana ka dipuo. Leha ho le jwalo, boleng ba basebetsi ba SADiLaR ba yang dikopanong bo bongata ho feta dipuisano tsa dipatlisiso tseo ba di hlahisang.

"Dikhonferense tsena di re fa

monyetla o motle wa ho buisana le bafuputsi ba lefapha la dipuo ka seo SADiLaR, jwalo ka setsi sa dipatlisiso sa naha, e se etsang, le seo re ka se etsang," ho bolela Bukula, mofuputsi wa dithuto tsa DH ya sebetsang ka Sexhosa. "Bafuputsi ba thahasella haholo ho tseba ka pitso ya rona e bulehileng ya ditjhelete, hore na ba ka fumana sebaka sa polokelo

jwang le hore na ke menyetla efe le tshehetso e teng bakeng sa bafuputsi ba nang le thahasello ya ho ntlaletsa dipatliso tsa bona ba sebedisa disebediswa tsa khomphutha."

Matfunjwa o fane ka puo ka ho lekola bokgoni ba sesebediswa se tshwayang dikarolo tsa puo (part-of-speech tagger) ya Seswati, mathata a bonweng ho tswa mantsweng a tshwailweng ka phoso le ditharollo tse ka bang teng ho ntlaletsa bonneta ba motshwai. O lemohile thahasello ya bafuputsi ba bang ka moo a sebedisitseng disebediswa tsa dijithale ha a hlahloba Seswati, e leng puo eo a ipabolang ka yona e le mofuputsi wa DH.

Trollip, ya sebetsanang le Seafrikaanse ka ho kgetheha, o re: "Ho kopana ka seqo sebokeng, le ho mamela dipuo ka bafuputsi e bile monyetla o motle wa ho bontsha bohlokwa ba rona ho bafuputsi lefapheng lena. "Khonferense ya ALASA, ho teya mohlala, e bile le dipuo tse matla tsa dipuo tsa forensiki, mme ke ile ka kopana le mofuputsi wa UWC ya batlang ho theha sehlopha sa dikahlolo tse kgethehileng tsa lekgotla. Ke fumane sena ka ho mamela puo ya hae, mme re ile ra kopana ka mora moo ka ha SADiLaR e na le tsebo ya ho mo thusa tabeng ena."

Ho keteka dipuo tsa matswallwa a Afrika Borwa

Ho bone bona bon eng bo ile sebokeng sena, ntlhakgolo e bile dipuo tse fanweng ke bafuputsi ka dipuo tsa bona, ho se na ditshebeletso tsa toloko. "Ho nna, sena se ne se nkgothatsa," ho bolela Mabuya, mofuputsi wa dithuto tsa DH ya sebetsang ka Sezulu. "Ka sena, seboka sa ALASA se entse polelo e hlakileng le e matla e buellang ho

phahamiswa le ntshetsopele ya dipuo tsa rona tsa matswallwa."

Trollip, ya bileng teng dipuong tse mmalwa tsa dipuo tsa Afrika Borwa tseo a sa di buweng, o dumellana le sena: "Ke ntho e babatsehang ho bona batho ba itlhalosa ka dipuo tsa bona. Jwaloka mofuputsi wa Seafrikaanse le sebui sa puo ena, ke ya dikopanong tsa Seafrikaanse ka lebaka la hore ke natefelwa ke ho fana ka puo ke sebedisa puo ya leleme la ka. Ho a babatseha ho bona mokgwa ona o tswela pele ka dipuo tsa habo rona."

Bukula o re o boetse a ananela haholo ho fapanha dibui le dipuo, le boleng bo phahameng ba dipuo ka kakaretso. Dithhahiso di ne di fapanha tloha ho tse mabapi le dingodilweng le dithothokiso, ho ya ho tsa dipuo tsa forensiki, ho ya mosebetsing wa thekgники le wa dikhomphutha. Ho ne ho le monate ho mamela dinehelano ka dipuo tsa rona tse fapaneng, mme mekete ya boithabiso e ne e le metle haholo," o rialo.

"Re thoholetsa bahlophisi bakeng sa kopano e ntle haholo le e hlaphisitsweng hantle."

Ikgokahanye le rona:

NGAKA MARAIS O KGETHILWE HO BA MOEMEDI WA DI-NODE KOMITING YA TSAMAISO YA SADILAR

- Natalie Simon

Komiti ya Tsamaiso ya Puso ya SADiLaR e thabetse ho phatlalatsa kgetho ya Dr Laurette Marais jwalo ka moemedi wa di-node tsa SADiLaR komiting.

Marais ke mofuputsi e moholo Lekgotleng la Dipatliso tsa Saense le Diindaseteri (CSIR) mme o sebeditse e le molaodi wa Node ya Puo ho tloha ka 2022.O bile le seabo diphuputsong tsa thekenoloji ya dipuo tsa batho ho tloha ka 2009, mme ha jwale o etella pele projeke e tsheheditsweng ka ditjhelete ke SADiLaR bakeng sa ntshetsopele tshebediso ya dikhomphutha kerameng ya ya Sezulu. Dipatliso tsa hae di boetse di tsepamisitse maikutlo tshebedisong ya puo le thekenoloji ya mongolo tshehetsong ya ho bala le ho ithuta dipuo Afrika Borwa.

Komiti ya tsamaiso e na le ditho tse mmalwa, ho kenyeltsa barutehi le batshehetsi ba ditjhelete ba fanang ka balebedi ba mesebetsi yohle ya SADiLaR, ho kenyeltsa le ho theha tataiso ya mawa, le ho dumella maano le merero e tshehetsang mawa. Komiti e hlokomela le ho beha leihlo ho kenywa tshebetsong le ho ntshetsapele leano la batsamaisi ebile e ntse e netefatsa boikarabello ba tshebetso ya mokgatlo ka ho tlaleha le ho senola.

Ditho tsa komiti di sebetsa dilemo tse tharo ho latela ditumellano tsa konteraka tse tswelang pele dipakeng tsa Lefapha la Saense le Ntlafatso le NWU.

ikemiseditse ho ba le kgahlamelo e bonahlang naheng ya Afrika Borwa ya dipuo tse ngata. Ho phetha thomo e nang le dikarolo tse ngata ya SADiLaR, e leng ho tshehetsa dipatliso le ntshetsopele mafapheng a thekenoloji ya dipuo le dithuto tse amanang le puo ditabeng tsa botho le tsa kahisano, ho hlokahala mefuta e mengata e fapaneng ya bokgoni, mekgwa, le dintlha tsa dipatliso, tse tswang dibakeng tse fapaneng. Ho ntse ho le jwalo, di-node di ikemiseditse ho batla mekgwa e sebetsang hantle ya tshebedisano-mmoho ho fihlela tse ngata mmoho. E ka ba tlotla ho emela basebetsimoho ba sebetsang ka thata komiting e tsamaisang.

Ikgokahanye le rona:

Maikutlo a Ngaka Marais:

Di-node tsa SADiLaR di